

Мірошніченко Сергій Сергійович –
прокурор Чернігівської області, кандидат
юридичних наук

Встановлення контролю над корупцією як спосіб протидії злочинам проти правосуддя

Проаналізовано причини застосування незаконних методів досудового слідства, постановлення неправосудних вироків, обумовлених корисливими спонуканнями при реалізації владних повноважень. Вказано на шляхи та способи протидії.

Ключові слова: правосуддя, протидія, правоохоронні органи, злочин, корупція.

У правовій літературі нерідко можна зустріти твердження, що поширеність корупції в правоохоронних органах і судах обумовлюється самим режимом правоохоронної діяльності [1, с. 40]. Дійсно, злочини та інші протиправні посягання, які скоюються суб'єктами правоохоронної діяльності, зазвичай, детермінуються корупційними інтересами.

Дослідженням проблем поширення корупції в Україні, в тому числі у правоохоронних органах, займалася низка вітчизняних учених, зокрема, О. Ю. Бусол, П. Т. Гега, В. С. Зеленецький, О. Г. Кальман, М. І. Камлик, М. І. Мельник, О. Я. Прохоренко, Б. В. Романюк, М. І. Хавронюк, В. В. Шейбут та ін.

Поширеною серед науковців і практиків є точка зору, що безвідповідальність за корупцію стала повсякденною практикою. На наш погляд, такий висновок, принаймні для української дійсності, є певною мірою упередженим і таким, що не ґрунтується на офіційній статистиці і не узгоджується з правозастосовною практикою.

Виходимо з того, що режим правоохоронної діяльності встановлюється і спрямовується виключно на охорону суспільства, людини і громадянина від злочинних посягань і жодна влада не припускає, що така діяльність може сприяти корупційним проявам. Разом з тим, визнаємо, що проблема протидії корупції взагалі й корупції в правоохоронних органах зокрема, залишається чи не найгострішою серед тих, що хвилюють суспільство і суттєво ускладнюють становлення демок-

ратичної правової держави. Україна не є винятком, принаймні, про це свідчать результати вивчення громадської думки, згідно з якими українці вважають правоохоронні органи одними з найкорумпованіших [2].

На переконання провідних кримінологів у питаннях запобігання та протидії корупції, загалом, немає такої проблеми, яка б завдала більшої шкоди громадському суспільству, ніж корупція в правоохоронних органах і судах. Вона знищує довіру суспільства до держави, спроможність контролювати та спрямовувати діяльність правоохоронних органів на захист суспільних інтересів, прав і свобод кожного громадянина [3, с. 10]. Незалежно від того, в яких формах можуть проявлятися корупційні діяння, можна стверджувати, що відкритість правоохоронної діяльності по забезпеченню законності та правопорядку є винятково важливою, оскільки саме правоохоронні органи уповноважені захищати права і свободи громадян. Для реалізації такої функції правоохоронним органам надаються виняткові повноваження: від одержання інформації про людей, до застосування примусу, а за необхідності й зброї. Саме тому основою правоохоронної діяльності мають бути справедливність, порядність і безкомпромісність у протидії корупції.

Дослідження проблеми корупції в правоохоронних органах потребує визначення сутності цього деструктивного соціального явища та його обов'язкових складових елементів. На наш погляд, досягти цього можна лише за умови дослідження корупції як сукупності категорій: правової, соціальної, політичної, філософської. Саме такий аналіз дозволить визначити сутнісний вплив корупції на соціальні процеси і, як наслідок, на розвиток держави та суспільних відносин.

Чітке визначення поняття корупції, як соціального явища, має надзвичайно важливе теоретичне і практичне значення. Воно обумовлюється тим, що його з'ясування дає можливість визначитися, окрім її правової сутності, з колом діянь, які ним охоплюються, відмежувати корупцію від інших суспільно небезпечних явищ, таких як організована, зокрема економічна, злочинність тощо, з метою належної її кваліфікації, а також розробки дієвих заходів попередження та протидії [4, с. 6–8].

На наше переконання, допоки прояви корупції не будуть поставлені у соціально-прийнятні (допустимі) межі, вони фактично унеможливають реалізацію принципу верховенства закону, а почасти і верховенства права. В кінцевому підсумку визначені Конституцією України соціальні цінності, права і свободи людини будуть залишатись формальною декларацією.

Аналізуючи висловлені в правовій літературі погляди, корупцію в правоохоронних органах можна визначити, як деструктивне соціальне явище, що охоплює всю сукупність протиправних діянь працівників правоохоронних органів, пов'язаних з неправомірним використанням

владних повноважень з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших порушень по службі, які створюють умови для вчинення корупційних діянь, або їх приховування.

Сутність корупції в правоохоронних органах, як справедливо вказують вітчизняні кримінологи, полягає в тому, що вона, маючи соціальну обумовленість, негативно впливає на всі (економічні, політичні, правові, психологічні) сфери суспільного життя, пристосовуючись до нових реалій сьогодення.

Таке розуміння корупції в правоохоронних органах, на нашу думку, є визначальним і зобов'язує не обмежуватися її запобіганням лише правовими заходами (переважно у формі юридичної відповідальності за корупційні діяння), а застосувати весь комплекс організаційно-управлінських заходів протидії.

У кримінологічному аспекті корупція в правоохоронних органах характеризується низкою ключових ознак:

- її суб'єктом може бути лише особа, наділена владою (посадовими повноваженнями) у сфері правоохоронної діяльності;
- корупційні відносини виникають унаслідок зловживання особою, владними (посадовими) повноваженнями;
- корупцію становлять лише такі діяння, які вчинені з метою задоволення корисливих власних інтересів або інтересів інших осіб. Неправомірність діянь (дій або бездіяльності) працівника правоохоронного органу, поєднана корисливим мотивом, по суті і визначає, які саме діяння відносяться до категорії корупційних.

Підвищену суспільну небезпеку (порівняно з корупцією у правоохоронній системі в цілому) становить корупція у слідчих органах. Слідчі, зазвичай, використовують незаконні методи (прийоми) ведення слідства (проведення слідчих дій) з метою звільнення від кримінальної відповідальності або фальсифікації доказів для подальшого пом'якшення відповідальності. Найбільшого поширення набуло винесення необґрунтованих процесуальних рішень щодо відмови у порушенні кримінальної справи за реабілітуючими підставами чи їх закриття за реабілітуючими (не реабілітуючими) підставами. Непоодинокими є факти більш "м'якої" кваліфікації вчиненого діяння порівняно з тою, яка б мала бути при належному виконанні закону. Прокурорськими перевітками виявлено і непоодинокі факти процесуального закріплення (оформлення) не всіх епізодів злочинної діяльності, затягування термінів розслідування справи, підміни, втрати речових доказів, або зумисного порушення кримінально-процесуального законодавства, з тим, щоб докази не були визнані допустимими у судовому засіданні.

Поширеними залишаються факти порушення кримінальних справ з метою вчинення стосовно певних осіб відповідного впливу або

надумана додаткова кваліфікація їхніх дій. Часто з цією метою застосовується примусовий привід на допит за штучно створеними для цього підставами, необгрунтоване накладення арешту на майно, обрання запобіжного заходу, виклики на додаткові допити під вигаданим приводом необхідності уточнення показань тощо.

У цьому контексті маємо зазначити, що після введення у дію нового Кримінального процесуального кодексу низка з вищезазначених способів (форм) тиску стануть неможливими з огляду на докорінну зміну кримінального провадження та його процесуального оформлення (фіксації).

Суспільну небезпеку, до того ж підвищену, має зговір з іншими учасниками процесу, зокрема, адвокатами, що неминуче призводить до фальсифікації доказів. У цьому контексті, низка дослідників дійшла висновку, що корупційні прояви серед слідчих працівників нерідко набувають організованих форм [5, с. 14–21].

Окремі науковці пропонують поділяти корупцію на зовнішню та внутрішню. Зовнішню корупцію, зазвичай, характеризують як прийняття пропозиції вчинення протиправної дії або, навпаки, невжиття процесуальних заходів (бездіяльності) за матеріальну винагороду чи іншу вигоду в інтересах зацікавленої особи, що не є працівником правоохоронного органу і не має іншого впливу на діяльність (бездіяльність) працівника правоохоронного органу, окрім надання матеріальної винагороди.

На відміну від “зовнішньої”, суть корупції “внутрішньої” полягає у тому, що стосунки між працівниками правоохоронного органу складаються не на основі нормативно-правових актів (у т. ч. відомчих інструкцій), а на певних домовленостях, унаслідок яких порушуються загальноприйняті ustalені принципи діяльності та управління. Внутрішня корупція проявляється при прийнятті рішень у питаннях просування по службі, присвоєння чергових звань (рангів, чинів) тощо.

Внутрішня корупція ускладнюється здатністю вражати кілька ієрархічних рівнів того чи іншого правоохоронного органу. В науковій літературі вказується на випадки, коли матеріальні вигоди залишаються не у посадової особи, яка безпосередньо їх приймає, а розподіляється у межах всього правоохоронного органу. Тобто, у такому разі фактично вибудовується паралельна офіційному державному органу система корупційної організації, що діє за своїми правилами у власних інтересах.

Протидія корупції в правоохоронних органах, як різновид сфери соціального управління, включає (про що вже неодноразово зазначали науковці) систему заходів, насамперед, правового та організаційно-управлінського характеру, спрямованих на обмеження впливу корупції на соціальні процеси, усунення соціальних передумов корупції, її причин та умов. Діяльність з виявлення, припинення та розслідування злочинних проявів, притягнення винних до юридичної відповідальності,

поновлення законних прав громадян та інтересів юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь, має здійснюватися відповідними суб'єктами і базуватися на певних засадах.

Ефективна протидія корупції загалом і корупції в правоохоронних органах зокрема, вимагає наукової концепції її реалізації. Однією з основних засад такої концепції має бути розуміння корупції, як соціально-обумовленого явища. Виходячи з цього, необхідно виробляти стратегію і тактику боротьби з нею, ставити відповідну мету, визначати засоби її досягнення, рівень матеріального, фінансового, організаційного та правового забезпечення.

Як засвідчує міжнародний досвід, жодна із соціально-економічних систем не мала (і не має) повного імунітету від корупції в правоохоронних органах – змінюються лише її обсяги та прояви. Відтак, корупційні злочини в правоохоронних органах і корупційні злочини взагалі неможливо ліквідувати в якійсь окремо взятій державі чи на якомусь конкретному етапі історичного розвитку. Максимум, чого можна досягти, це зменшити їх рівень та локалізувати сфери поширення, спрогнозувати небезпеку впливу корупційних проявів на різні соціальні процеси. У країнах Західної Європи таку концепцію прийнято вважати контролем над корупцією.

У Законі України “Про засади запобігання і протидії корупції” (ст. 3) визначено основні принципи боротьби з корупцією. Відповідно до них попередження корупції в правоохоронних органах має базуватися на таких основних принципах: верховенства права; законності; системності; комплексності; пріоритетності запобіжних заходів; невідворотності відповідальності; відкритості та прозорості; залучення громадськості до реалізації заходів щодо запобігання і протидії; відновлення порушених прав і законних інтересів. На наш погляд, до принципів запобіжної діяльності доцільно також віднести: об'єктивність; практичну спрямованість, радикальність та ефективність заходів; наукову обґрунтованість; оптимальність та економічну доцільність.

Варто погодитися з позицією тих кримінологів-учених, які пропонують до принципів запобігання і протидії корупції в правоохоронних органах віднести також і інші базові положення, зокрема: демократизацію управління правоохоронними органами; розширення міжнародної системи протидії корупції, удосконалення і подальший розвиток всебічного співробітництва з іноземними державами.

Як засвідчують результати експертних оцінювань, більше половини (60 %) респондентів основною проблемою судової системи в Україні назвали недостатню підзвітність суддів [6]. На нашу думку, відповідь необхідно шукати дещо в іншій площині: у фінансовому і матеріально-технічному забезпеченні судів, які б гарантували дійсну (ре-

альну) незалежність суддів від зовнішніх чинників у житті, побуті та професійній діяльності. Разом з тим, аналіз правозастосовчої, насамперед судової, практики свідчить про практичну неможливість, принаймні значно ускладнену процедуру притягнення до відповідальності за корупційні злочини, поєднаної з відсутністю очікуваної рішучості у боротьбі зі злочинністю. Так, згідно з матеріалами Всеукраїнської конференції, з 1376 обвинувачених, які постали перед судом за хабарництво, всього 54 особи було засуджено до ув'язнення і лише шестеро з них – до позбавлення волі на строк від 5 до 10 років [6]. Аналогічні співвідношення збереглися і в подальші три роки.

Аналіз офіційних статистичних даних і результатів опублікованих у науковій літературі соціологічних опитувань дають підстави для висновку, що невтішна суспільна оцінка малоефективності діяльності правоохоронних органів і судів є не випадковою й поділяється основними соціальними верствами населення. Можна припустити, що громадська думка значною мірою обумовлена загальною недовірою до влади.

Однак у контексті попередження втручання у діяльність влади судової, така оцінка не може не насторожувати і вимагає невідкладних заходів до підвищення ефективності судової системи. Багато в чому, на наш погляд, цьому має сприяти оптимізована та удосконалена (у зв'язку з прийняттям нового КПК) організація підтримання державного обвинувачення та представництва інтересів держави і громадян у суді.

Негативне ставлення до правоохоронних органів пов'язане з приховуванням злочинів від обліку та їх реєстрації. Для цього є певні причини. І якщо причини негативного ставлення населення до роботи правоохоронних органів і судів більшою мірою досліджено, то причини приховування інформації про злочини проти правосуддя варто вказати. До них, зокрема, належать: ускладненість розкриття неочевидних злочинів, обумовлених професійністю середовища їх вчинення і, як наслідок, активної протидії – викриттю злочинця, процесуального закріплення доказів його вини, наявність корпоративного фактору при розгляді справи в суді; залежність професійної діяльності від співвідношення кількості розкритих злочинів до числа зареєстрованих заяв; вузьковідомчі інтереси і залежність авторитету судів і правоохоронних органів від результатів діяльності з протидії злочинності, яка оцінюється, зазвичай, виходячи виключно з показників статзвітності.

До обставин, що негативно впливають на діяльність з протидії корупційних проявів у правоохоронних органах, необхідно віднести насамперед: формальний контроль за дотриманням обліково-реєстраційної дисципліни (в органах внутрішніх справ); пасивність громадян у відстоюванні своїх прав через побоювання негативних наслідків; непрозорість правоохоронної діяльності, що ускладнює громадський контроль за реалізаці-

єю заходів захисту законних інтересів; лібералізм відповідальності за приховування заяв, повідомлень, іншої інформації про злочини.

Разом з тим, варто визнати, що названі чинники є породженням перших років пострадянської політики в організації протидії злочинності [7], частину з яких українська правова система шляхом упровадження судової реформи і кримінальної юстиції вже здолала.

Маємо переконання, що новий Кримінальний процесуальний кодекс довершить розпочату справу встановлення “контролю над корупцією”. Принаймні – у правоохоронних органах і судах. Уже сам факт запровадження електронного Єдиного реєстру злочинів, процесуального керівництва їх розслідування, судового контролю у формі дозволу на проведення ключових слідчих дій, які можуть істотно порушувати конституційні права і свободи, рівності сторони обвинувачення і захисту в збиранні доказів і безпосередня оцінка їх судом унеможливають вчинення більшості діянь, які за чинним Кримінальним кодексом кваліфікуються як злочинні. Насамперед, це стосується злочинів проти правосуддя.

Доцільно, однак, врахувати висновок провідних вітчизняних кримінологів щодо суті, змісту і ролі покарання. Професор О. М. Костенко, зокрема, зазначав, що “... наказание не имеет свойства устранять своеволие, проявляющееся в преступлении, а имеет свойство лишь удерживать человека от проявления этого своеволия... Попытки использовать наказание для достижения иных целей есть проявление правового волонтаризма и утопизма” [7]. Таку позицію вченого мають врахувати законодавці, запроваджуючи, зокрема, інститут кримінального проступку чи декриміналізуючи злочини під добродійним, загальною, гаслом гуманізації кримінального законодавства.

Список використаних джерел

1. Куракин А. В. Административно-правовые средства противодействия коррупции в правоохранительной деятельности органов внутренних дел / А. В. Куракин // Государство и право. – 2008. – № 5. – С. 39–48.
2. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009 рр. Для Порогової програми для України Корпорації “Виклики тисячоліття” (МСС), 25 трав. 2009 р. – 48 с.
3. Стеценко С. Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії : монографія / С. Г. Стеценко. – К. : Алеута, ЦУЛ, 2008. – 168 с.
4. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії / М. І. Мельник. – К. : Атака, 2001. – 302 с.
5. Захаров Ю. В тени закона коррупционные технологии при расследовании уголовных дел / Захаров Ю., Скобликов П. // Российская юстиция. – 2005. – № 6. – С. 14–21 ; Стеценко С. Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії : монографія / С. Г. Стеценко, О. В. Ткаченко. – К. : Алеута, КНТ, Центр учбової літератури, 2008. – 168 с.

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

---

6. Національна система доброчесності в Україні: результати оцінювання : робочі мат-ли Всеукр. конф. (Київ, 16 груд. 2010 р.). – К., 2010. – 17 с.

7. Костенко А. Н. Новая уголовно-правовая доктрина и политика / А. Н. Костенко // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми : мат-ли міжн. наук.-практ. конф. (Донецьк, 17–18 листоп. 2006 р.). – Д., 2006. – С. 28–33.

Проанализированы причины применения незаконных методов ведения досудебного следствия, вынесения неправосудных приговоров, обусловленных корыстными интересами (мотивами) при реализации властных полномочий.

Reasons for the use of illegal methods of the pre-trial investigations, unfair sentences, caused by selfish motives in the implementation of power were analyzed. The ways and means of counteraction are indicated.

Стаття надійшла до редакції журналу 6 червня 2012 року.